

Μετά το Ρέγκιαβικ: Διπλωματία και Πυρηνικά

Ναύαγιο ή επιτυχία; Οι εκτιμήσεις του τύπου δίνουν και παίρνουν λίγες μόλις μέρες μετά από την αποτυχία των συνομιλιών του Ρέγκιαβικ. Στην πραγματικότητα ο τύπος, μάλλον φαινομενολογικά κρίνοντας, ακολουθεί τους αισιόδοξους τόνους που ορισμένοι αρμόδιοι, της αμερικανικής ιδίας πλευράς, τώρα χρησιμοποιούν, επισημαίνοντας το εύρος της συμφωνίας σε όλα τα θέματα πλην της συνθήκης ABM και των διαστημικών όπλων.

Είναι αλήθεια ότι Ρήγκαν και Γκορμπατσώφ μπόρεσαν κατ' αρχήν τουλάχιστο να συμφωνήσουν σε ένα χρονοδιάγραμμα για την εξάλειψη όλων των πυρηνικών όπλων, προτού η διαφωνία τους στη συνθήκη ABM τινάξει τις διαπραγματεύσεις στον αέρα. Και μόνο το γεγονός αυτό, ασφαλώς επιβεβαιώνει αυτούς που κατά καιρούς είχαν επικρίνει τους πυρηνικούς εξοπλισμούς όχι μόνο για τους κινδύνους που εμπεριείχαν, αλλά και για το άσκοπό τους. Αν οι δύο ηγέτες των υπερδυνάμεων μπορούν μέσα σε δυο μέρες να απαλλάξουν τον κόσμο από τα πυρηνικά όπλα, είναι σαφές ότι αδίκως ξοδεύτηκαν κολοσσιαία ποσά για αυτά τα όπλα.*

* Μεταγενέστερα το σημείο αυτό υπήρξε αντικείμενο έντονης διαμάχης ΗΠΑ-ΕΣΣΔ. Διαψεύδοντας την αρχική γενική εντύπωση, ότι δηλ. στο Ρέγκιαβικ συμφωνήθηκε χρονοδιάγραμμα για την εξάλειψη όλων των στρατηγικών όπλων και εκφράστηκε η επιθυμία εξάλειψης του συνόλου των πυρηνικών όπλων, ο Λευκός Οίκος περιόρισε την συμφωνία στους διηπειρωτικούς πυραύλους (εξαιρώντας δηλ. πυραύλους σε υποβρύχια και αεροσκάφη). Το γεγονός προκάλεσε την έντονη αντίδραση της Μόσχας που κατηγορήσε την Ουάσιγκτων για υπαναχώρηση και έδωσε στη δημοσιότητα τα πρακτικά της συνάντησης. Αλλά και τα μέλη του Κογκρέσσου που ενημερώθηκαν από τον Πρόεδρο, όπως ο γερουσιαστής Ναν, επίσης αντελήφθησαν ότι η συμφωνία αφορούσε το σύνολο των στρατηγικών όπλων και για το σημείο αυτό ακριβώς ασκήθηκε κριτική στον αμερικανό πρόεδρο, πριν δοθούν οι επίμαχες «διευκρινήσεις».

Σωστά λοιπόν τονίζεται η σημασία της παρ' ολίγον συμφωνίας. Εκεί που λαθεύουν μάλλον οι αισιόδοξες εκτιμήσεις είναι ότι δεν βλέπουν την ακόμα μεγαλύτερη σημασία της τελικής διαφωνίας των δύο ηγετών.

Στην πραγματικότητα, ο ανταγωνισμός των εξοπλισμών δεν αφορά πλέον τον αριθμό των διηπειρωτικών πυραύλων κάθε χώρας, ούτε πολύ περισσότερο τα όπλα μέσου βεληνεκούς. Κι αυτό γιατί στα σημεία αυτά υπάρχει, αυτή την στιγμή και παρά τις ανοησίες ανθρώπων σαν τον Τζέσσε Χελμς, που κατηγορεί την CIA ως περίπου φιλοσοβιετική, στρατηγική ισοτιμία των υπερδυνάμεων. Ο ανταγωνισμός διεξάγεται πλέον στο διάστημα και εκεί ναυάγησαν οι διαπραγματεύσεις.

Η ΕΣΣΔ –και όχι μόνο– κρίνει ότι το αμερικανικό εξοπλιστικό πρόγραμμα SDI απειλεί ζωτικά συμφέροντα της σοβιετικής εθνικής ασφαλείας. Ακόμα κι έτσι να μην είναι, το γεγονός ότι η μία πλευρά το πιστεύει αρκεί για να αποσταθεροποιεί τις σχέσεις Ανατολής-Δύσης. Κι αυτό είναι το πρώτο σημείο που ανεδείχθη καθαρά από τη συνάντηση της Ισλανδίας.

Το δεύτερο σημείο είναι η επιτυχής κατά τα φαινόμενα διαπραγματευτική στρατηγική του Γκορμπασώφ. Ο σοβιετικός ηγέτης υποχωρώντας, μερικές φορές θεαματικά στα υπόλοιπα θέματα, ανέδειξε το SDI, που κυρίως τον ενδιέφερε, σε κεντρικό σημείο της διαπραγματεύσεως, υποδεικνύοντάς το σαν κύριο ένοχο του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και υποχρεώνοντας τον Πρόεδρο Ρήγκαν να απολογείται για το πρόγραμμά του.

Από αυτή την άποψη η συνάντηση της Ισλανδίας μπορεί μάλλον να θεωρηθεί επιτυχία για τον σοβιετικό ηγέτη και λάθος υπολογισμός των Ρήγκαν και Σουλτς. Ο ίδιος ο Γκορμπασώφ πάντως επεσήμανε ότι ο αμερικανός πρόεδρος έκανε ένα τακτικό λάθος πιστεύοντας ότι οι Σοβιετικοί θα υποχωρούσαν και ένα στρατηγικό, εκτιμώντας ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες μπορούν να γονατίσουν την Σοβιετική Ένωση.

Με αυτή την έννοια η συνάντηση κορυφής έρχεται να ολοκληρώσει ένα κύκλο επιτυχιών, κατά το μάλλον ή ήττον, διπλωματικών πρωτοβουλιών της ΕΣΣΔ στη διάρκεια της χρονιάς που πέρασε. Θα πρέπει τώρα να περιμένουμε για να δούμε ποια συμπεράσματα θα βγάλουν από την Ισλανδία και ποιες αντιδράσεις θα υιοθετήσουν τα κέντρα πολιτικής εξουσίας σε Ανατολή και Δύση. Ενθυμούμενοι πάντα αυτό που είπε ο Γκορμπασώφ στους συμπολίτες του, το θράδυ της 1.10.86 από την σοβιετική τηλεόραση: «Τίποτα δεν θα είναι όπως πριν».

SDI: Πυρηνική επίθεση και πυρηνική άμυνα

Απευθυνόμενος στον αμερικανικό λαό από την τηλεόραση, τον Μάρτιο του 1983 ο Πρόεδρος Ρήγκαν διεκήρυξε την απόφασή του να επιδιώξει τον τερματισμό αυτού που είθισται να αποκαλείται «ισορροπία του τρόμου», απαλλάσσοντας τον κόσμο από την απειλή του πυρηνικού ολέθρου. Για να το κάνει αυτό, ζήτησε από τους αμερικανούς επιστήμονες, που πρώτοι κατασκεύασαν τα ατομικά όπλα, να προσφέρουν στις Ηνωμένες Πολιτείες τα μέσα για να αμυνθούν από αυτά. Τα μέσα δηλαδή για να καταστρέψουν τους σοβιετικούς βαλλιστικούς πυραύλους αν τυχόν εκτοξευθούν ποτέ εναντίον των ΗΠΑ.

Οι έρευνες για τρόπους άμυνας από τα ατομικά όπλα άρχισαν σχεδόν παράλληλα με τις έρευνες για την κατασκευή των όπλων αυτών. Ήδη λίγο μετά τις εκρήξεις της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι, ο πρωτεργάτης της αμερικανικής ατομικής προσπάθειας Ρόμπερτ Οπενχάιμερ έγραφε ότι δεν φαίνεται να υπάρχουν αποτελεσματικοί τρόποι για μια τέ-

τοια άμυνα. Την άποψη αυτή ενστερνίστηκε και ο αμερικανός Πρόεδρος Αϊζενχάουερ που την διεκήρυξε από το θήμα του ΟΗΕ το 1953, στον περίφημο λόγο των «Atoms for Peace», προειδοποιώντας ότι ακόμα και η σπατάλη δισεκατομμυρίων δολλαρίων δεν θα απέφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Παρά την προειδοποίηση αυτή τα δολλάρια ξοδεύτηκαν και περιορισμένα αντιπυραυλικά συστήματα εγκαταστάθηκαν τόσο στις ΗΠΑ, όσο και στην ΕΣΣΔ. Απεδείχθη όμως περίτρανα ότι τέτοια συστήματα δεν ήταν αξιόπιστα, από τεχνική άποψη. Η συνειδητοποίηση της τεχνικής αδυναμίας να κατασκευαστεί ένα αξιόπιστο σύστημα προστασίας από ατομική επίθεση οδήγησε, τουλάχιστο στις Ηνωμένες Πολιτείες σε έντονες συζητήσεις που με την σειρά τους σφράγισαν την αμερικανική στρατηγική σκέψη.

Στην ουσία επρόκειτο για την παραδοχή μιας αλήθειας που επιβαλλόταν από τα πράγματα. Καμιά υπερδύναμη δεν μπορεί να επιφέρει καταστρεπτικό πλήγμα στην άλλη, χωρίς να καταστραφεί και η ίδια από την αντεπίθεση.

Η ισορροπία του τρόμου αποτυπώθηκε στη συμφωνία ABM η οποία απαγορεύει τα αμυντικά (αντιβαλλιστικά) όπλα με ορισμένες μικρές και στρατηγικά ασήμαντες εξαιρέσεις. Με τον τρόπο αυτό και οι δύο υπερδυνάμεις γνωρίζουν ότι ο αντίπαλός τους δεν έχει τρόπους άμυνας όταν, μετά την εξαπόλυση από μέρους του ενός πρώτου πλήγματος, δεχθεί την αντεπίθεση.¹

Η προσέγγιση αυτή, που από στρατηγική άποψη υπήρξε το θεμέλιο της ύφεσης της δεκαετίας του 70, δέχθηκε ένα ισχυρό πλήγμα με την εξαγγελία το 1983 της «Πρωτοβουλίας Στρατηγικής Άμυνας» (SDI) από τον Πρόεδρο Ρήγκαν.

Το SDI εκφράζει την ανανεωμένη εμπιστοσύνη της Αμερικής στην τεχνολογία της. Είναι αλήθεια ότι στη δεκαετία του 70 σημειώθηκαν επαναστατικές πρόοδοι σε τέσσερις τεχνολογικούς τομείς που καλούνται να στηρίξουν την αντιβαλλιστική άμυνα:

- τα μέσα ανίχνευσης, αναγνώρισης και παρακολούθησης της τροχιάς των εκτοξευμένων πυραύλων
- τις μεθόδους ταχείας συλλογής, αξιόπιστης μετάδοσης και επεξεργασίας τεραστίων όγκων δεδομένων
- τους γρήγορους υπερ-υπολογιστές που θα διευθύνουν την μάχη (σύστημα τεχνητής ευφυΐας).
- τα μέσα δημιουργίας και βολής ισχυρών δεσμών ενεργείας υψηλής κατευθυντικότητας (όπλα κινητικής ενέργειας, λέιζερ).

Τα μέσα αυτά, λένε οι Αμερικανοί, είναι ίσως σε θέση, να επιτρέψουν σε σχετικά σύντομο διάστημα την υποστήριξη μιας πολυεπίπεδης άμυνας (ικανής να καταστρέφει στη φάση της εκτόξευσης, της πορείας και της τελικής προσέγγισης τους εχθρικούς πυραύλους, με το πρώτο επίπεδο το πλέον σημαντικό). Η άμυνα αυτή θα στηρίζεται σε ένα εξωτικό γαλαξία όπλων, τοποθετημένων κυρίως σε διαστημική τροχιά.²

Αν πάντως το σχέδιο μπορούσε πράγματι να οδηγήσει στην κατασκευή μιας τέτοιας πρώτης πανοπλίας, τότε ασφαλώς οι ΗΠΑ θα αποκτούσαν ένα αποφασιστικό στρατηγικό πλεονέκτημα: την δυνατότητα να πλήξουν τον αντίπαλό τους, χωρίς να κινδυνεύουν οι ίδιες. Μια κατάσταση ανάλογη εκείνης που επικρατούσε όταν οι ΗΠΑ είχαν το μονοπώλιο της ατομικής βόμβας.

Η παρατήρηση αυτή ανήκει στον Κάσπαρ Ουαϊνμπέργκερ. Την έκανε το Νοέμβριο του 1984 μιλώντας στο Κογκρέσσο και συμπλήρωσε ότι τότε οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν έκαναν χρήση του όπλου αυτού.³

Ιστορικό προηγούμενο παρήγορο μεν, αλλά όχι αρκετό για το Κρεμλίνο, που δεν θα

ήθελε βέβαια η επιβίωση της ΕΣΣΔ να εξαρτάται από τις καλές προθέσεις των ΗΠΑ.

Είναι αμφίβολο κατά πόσον τα σημερινά μέσα της αμερικανικής τεχνολογίας επαρκούν πράγματι για την κατασκευή μιας τέτοιας άτρωτης πανοπλίας, το κόστος της οποίας θα είναι εξάλλου υπέρογκο (υπολογίζεται ότι θα ξεπεράσει το μισό τρισεκατομμύριο δολάρια και ίσως φθάσει το ένα τρις). Οι περισσότεροι αμερικανοί και ευρωπαίοι επιστήμονες θεωρούν το σχέδιο ουτοπικό και ανέφικτο.⁴

Εξ' άλλου, αν η ιδέα της «άτρωτης πανοπλίας» είναι αναμφίβολα πολύ γοητευτική για το αμερικανικό κοινό, αντίθετα δεν φαίνεται να τείνουν προς τα εκεί οι υπεύθυνοι του Πενταγώνου. Υπό την πίεση και των τεχνικών δυσκολιών που συναντούν και των περικοπών που επιβάλλει το Κογκρέσσο στις σχετικές δαπάνες, οι αμερικανοί ιθύνοντες φαίνονται σταδιακά να εγκαταλείπουν τις αρχικές φιλοδοξίες τους τείνοντας σε μία μερική θαλλιστική άμυνα, που είναι τεχνικά ευκολότερη και αρκετά οικονομικότερη. Μια τέτοια άμυνα θα έχει βέβαια μερικές «τρύπες», γιατί ακριβώς η προσπάθεια να φτιαχτεί τέλεια πανοπλία είναι που κυρίως καθιστά σχεδόν ανέφικτο το σχέδιο.

Έστω και μετριότερο στις φιλοδοξίες του ένα τέτοιο σχέδιο δεν παύει να ανησυχεί τους σοβιετικούς. Κι αυτό γιατί τα λέιζερ ακτίνων χ και τα Rail guns μπορούν ασφαλώς να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο για την άμυνα αλλά και για την επίθεση. Η εγκατάστασή τους στο διάστημα, θα αυξήσει σημαντικά τις επιθετικές δυνατότητες των αμερικανών. Υπάρχει λοιπόν η δυνατότητα ενός ισχυρού πρώτου πλήγματος που θα αποδεκατίσει τους σοβιετικούς θαλλιστικούς πυραύλους. Ότι θα απομείνει από αυτούς, θα είναι πια ευκολότερο να αναχαιτισθεί από τη «μερική» αμερικανική άμυνα. Ίσως μερικοί περάσουν αλλά θα είναι πολύ λίγοι και η ζημιά που θα προκαλέσουν στις Ηνωμένες Πολιτείες αποδεκτή, κατά τους όρους της πυρηνικής στρατηγικής.

Μπορεί το σενάριο να είναι θεωρητικό και να μην πραγματοποιηθεί ποτέ, αλλά οι σκέψεις αυτές είναι αρκετές για να χαλάνε τον ύπνο της σοβιετικής ηγεσίας και να της προσφέρουν ένα ισχυρό επιχείρημα εναντίον οποιασδήποτε συμφωνίας με τη Δύση.

Επιπλέον, όταν κανείς επεκτείνει τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών στο χώρο (διάστημα) και στις νέες τεχνολογίες δεν μπορεί να ξέρει ποια θα είναι η κατάληξη. Τι όπλα θα παραχθούν στην πορεία των ερευνών και τι δυνατότητες θα υπάρξουν από την μια και την άλλη μεριά. Το μόνο σίγουρο είναι ότι αυξάνει η αστάθεια των σχέσεων Ανατολής-Δύσης, τόσο στον πολιτικό όσο και στον στρατιωτικό τομέα.

Το SDI έχει και άλλες «παρενέργειες» όπως

- Παροξύνει τον ανταγωνισμό, διοχετεύοντας τεράστιες πιστώσεις στον πολεμικό τομέα της οικονομίας
- Επεκτείνει τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών στο διάστημα
- Εισάγει νέους τύπους όπλων, που έχουν αποκληθεί «τρίτη γενεά όπλων μαζικής καταστροφής» (μετά την ατομική και την υδρογονική βόμβα). Τα λέιζερ που σχεδιάζονται, για παράδειγμα, θα είναι σε θέση να πυρπολούν ολόκληρες πόλεις, προκαλώντας μερικά από τα φαινόμενα που περιγράφονται σαν πυρηνικός χειμώνας.
- τέλος, παροξύνει και έμμεσα τον ανταγωνισμό των εξοπλισμών, γιατί οι νέες τεχνολογίες που θα παραχθούν στα πλαίσια του SDI θα βρουν βεβαίως μία από τις πρώτες εφαρμογές τους στην τέχνη του συμβατικού πολέμου, που σήμερα, όχι μόνο γίνεται διαρκώς και περισσότερο υπόθεση τεχνολογική αλλά και τα όπλα που χρησιμοποιεί στοιχίζουν συχνά ακριβότερα από τα πυρηνικά.

Το SDI, έγραφε, τρομοκρατημένη από την πιθανότητα μιας συμφωνίας στο Ρέουκιαδικ,

η Wall Street Journal, αποτέλεσε το κέντρο του μετασχηματισμού της αμερικανικής στρατηγικής που άρχισε να συντελείται στη διάρκεια της θητείας του Προέδρου Ρήγκαν. Με το SDI, την εγκατάσταση των ευρωπυραύλων, την Γρενάδα, την Νικαράγουα και τη Λιβύη, η Αμερική έδειξε ότι δεν ήταν διατεθειμένη να αποποιηθεί τα μονομερή πλεονεκτήματα που θα μπορούσε να αποκτήσει, για να μην χαλάσουν οι σχέσεις με την ΕΣΣΔ.⁵ Πρόκειται για μια στρατηγική που δεν αποσκοπεί μόνο στην ειρήνη, δήλωσε πρόσφατα ο ίδιος ο Πρόεδρος Ρήγκαν, αλλά και στην επέκταση της ελευθερίας και των δημοκρατικών κυβερνήσεων.⁶

«Ισοτιμία υπάρχει», έγραψε ο Ρόμπερτ Μακ Ναμάρα «όταν κάθε πλευρά αποτρέπεται από την εξαπόλυση ενός πρώτου στρατηγικού πλήγματος, γιατί γνωρίζει ότι μια τέτοια επίθεση θα ακολουθηθεί από αντεπίθεση αντιποίνων».⁷ Η Πρωτοβουλία Στρατηγικής Άμυνας καταστρέφει αυτή την ισοτιμία διακηρύσσοντας ότι επιδιώκει να καταστήσει την μία πλευρά άτρωτη.

Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΙΣΟΡΡΟΠΙΑ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
ΕΙΝΑΙ ΑΝΟΗΤΗ ΚΙ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ: ΘΑ
ΕΦΤΑΝΕ ΜΙΑ ΚΛΑΝΙΑ ΓΙΑ ΝΑ ΤΗΝ
ΤΑΡΑΞΕΙ-

Το σκίτσο του Altan είναι από την «Βαβέλ».

Η ισορροπία του τρόμου είναι ασφαλώς τρομακτική και επικίνδυνη, αλλά μέχρι τώρα παρέμεινε ισορροπία. Το SDI προσπαθεί να μας απαλλάξει από αυτήν, αλλά οι μόνες πιθανότητες που μας προσφέρει κυμαίνονται από μία νέα ισορροπία σε ανώτερο επίπεδο εξοπλισμών ως την ανισορροπία που αποτελεί την αμεσότερη προϋπόθεση ενός πυρηνικού πολέμου. Κατ' αυτή την έννοια δεν αποτρέπει αλλά καθιστά πιθανότερο τον πυρηνικό όλεθρο.

Αμερικανική στρατηγική και σοβιετική διπλωματία: Το πόκερ των υπερδυνάμεων

Δεν έχουν περάσει πολλά χρόνια από τότε που ο σημερινός Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών έμοιαζε δυναμικό σύμβολο μιας πάντα νέας χώρας, που ξανάβρισκε ξανά την εμπιστοσύνη στον εαυτό της. Ο μέσος αμερικανός αποθέωνε τον Πρόεδρό του αδιαφορώντας για την πνευματική μετριότητα που του καταλόγιζαν οι αντίπαλοί του. Και ο Ρόναλντ Ρήγκαν, αναμφισβήτητο ταλέντο των δημοσίων σχέσεων, διηύθυνε με μαεστρία ένα επιτελείο από ικανά στελέχη, χωρίς να πολυσκοτίζεται για τις λεπτομέρειες των θεμάτων.

Απέναντί του ο Λεονίντ Μπρέζνιεφ, μετά θίας διατηρημένος στη ζωή φαινόταν να εκπροσωπεί, εκτός από τις προόδους της ιατρικής στις μέρες μας, μια αρτηριοσκληρωμένη, παρακμάζουσα αυτοκρατορία.

Σήμερα η εικόνα, αν δεν έχει αντιστραφεί, έχει πάντως μεταβληθεί ουσιαστικά. Υπάρχει μια εμφανής αλλαγή στο στυλ της σοβιετικής ηγεσίας που δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη. Ο Γκορμπατσώφ δεν φοβάται τους ξένους δημοσιογράφους. Αντίθετα τους χρησιμοποιεί για να περάσει τα μηνύματά του. Ο Ρήγκαν χρειάστηκε 24 ώρες για να ετοιμάσει την δική του παρουσίαση των αποτελεσμάτων της συνάντησης κορυφής από την αμερικανική τηλεόραση. Ο Γκορμπατσώφ αντίθετα έδωσε προς κόνφερανς άμεσα μετά τις συνομιλίες και εντυπωσίασε το κοινό του αναπτύσσοντας με μια «φανερή δύναμη πειθούς» και ζωντάνια τις απόψεις του για όλες τις πτυχές των συνομιλιών, άμεσος και ήπια δραματικός.⁸

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο σοβιετικός ηγέτης εντυπωσιάζει τα δυτικά μέσα ενημέρωσης. Τον Γενάρη και ενώ ο εκπρόσωπος του Σταίητ Ντηπάρτμεντ εξέφραζε την εκτίμησή του ότι οι Σοβιετικοί δεν πρόκειται σύντομα να πάρουν νέες πρωτοβουλίες, ο σοβιετικός πρέσβος στην Ουάσιγκτον ζητούσε να δει επείγοντως τον αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών. Επρόκειτο να του επιδώσει μια σειρά προτάσεων της ΕΣΣΔ για την ολοκληρωτική εξάλειψη των πυρηνικών όπλων.

Η αλλαγή δεν αφορά μόνο το στυλ, την ταχύτητα και την ευλυγισία των αντιδράσεων. Πίσω από την επιφάνεια αυτή κρύβεται κατά τα φαινόμενα μια στρατηγική προσέγγιση του κόσμου περισσότερο πολιτική και φιλόδοξη. Μετά από μια παρατεταμένη περίοδο απελπιστικής ακινησίας, φαίνεται ότι η ΕΣΣΔ αποκτά μια ηγεσία ανάλογη των αναγκών και των προσδοκιών μιας χώρας με τέτοιο επίπεδο ανάπτυξης και διεθνή ρόλο.

Μετά από μια πρώτη περίοδο υποτίμησης των αλλαγών που γοργά επιφέρει αυτή η ηγεσία στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική, οι δυτικοί αναλυτές και ο σοβαρός τύπος είναι τώρα υποχρεωμένοι να τις αναγνωρίσουν.

Ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής ήταν από τους πρώτους που επηρεάστηκαν. Κατ' αρχήν άλλαξε το πολιτικό προσωπικό που είχε την ευθύνη των χειρισμών. Ο παλαιάμαχος Γκρομικό κλήθηκε να αποχωρήσει ευγενικά προαγόμενος. Το κέντρο διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής μετατοπίστηκε από το Υπουργείο των Εξωτερικών στο κόμμα, όπου οι καλύτεροι σοβιετικοί ειδικοί συγκρότησαν μια ομάδα συμβούλων του σοβιετικού ηγέτη υπό τον γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής Ανατόλι Ντομπρύνιν, που οι ξένοι διπλωμάτες στη Μόσχα αποκαλούν «Κίσιγιγκερ του Γκορμπατσώφ». Ο Ντομπρύνιν, απόφοιτος του Ινστιτούτου Αεροναυπηγικής Μηχανικής της Μόσχας και της σοβιετικής Διπλωματικής Ακαδημίας ήταν για 24 χρόνια πρεσβευτής στην Ουάσιγκτον και διετέλεσε

πρύτανης του διπλωματικού σώματος στην αμερικανική πρωτεύουσα. Γνωρίζει βέβαια την Αμερική σαν την τσέπη του. Απέναντι στην ομάδα Ντομπρύνιν και τους σοβιετικούς πρεσβευτές στο Λονδίνο και τη Βόννη Ζαμιάτιν και Κβιτσίνσκι, οι σύμβουλοι του Ρήγκαν δεν «μετράνε» πολύ, αναγνωρίζει η φιλορηγκανική Wall Street Journal.⁹

Η ταχύτητα και ευρύτητα των αλλαγών στο πολιτικό προσωπικό που χειρίζεται τα εξωτερικά θέματα αποδεικνύει το μεγάλο ενδιαφέρον της σοβιετικής ηγεσίας για αυτόν τον τομέα της πολιτικής της. Είναι προφανές ότι οι εσωτερικές μεταρρυθμίσεις στις οποίες προχωρά ή που προγραμματίζει η ηγεσία του Γκορμπατσώφ, μεταρρυθμίσεις που έχει απελπιστικά ανάγκη η κοινωνία και η οικονομία της ΕΣΣΔ, χρειάζονται, για να ευοδωθούν, ένα ήπιο διεθνές περιβάλλον. Είναι χαρακτηριστικό ακόμα ότι προσωπικότητες της ηγετικής ομάδας του Γκορμπατσώφ, όπως ο Ζάικωφ, ο Ταλύζιν και ακόμα ο ίδιος ο πρωθυπουργός Ρίζκωφ έχουν κάνει καριέρα στον πολεμικό τομέα της οικονομίας. Η σοβιετική ηγεσία θα ήθελε να μεταφέρει τα μέσα, τους ανθρώπους και τα τεράστια κονδύλια που διατίθενται σε αυτόν τον τομέα σε παραγωγικότερες δραστηριότητες. Υπακούοντας σε τέτοιες ιεραρχήσεις, η Σοβιετική Ένωση έκανε στη διάρκεια ενός χρόνου σημαντικά ανοίγματα που έρχονται σε αντίθεση με την κάπως αρτηριοσκληρωτική παράδοση της διπλωματίας της. Σ' αυτά συγκαταλέγονται τα ανοίγματα προς το Ισραήλ, την Κίνα και τις αντικομμουνιστικές χώρες του ASEAN. Και κυρίως η «πίθεση ειρήνης» που εξαπέλυσε ο Γκορμπατσώφ στον δυτικό κόσμο.

Η «επίθεση» αυτή περιελάμβανε μια σειρά θεματικών προτάσεων για τον πλήρη, παγκόσμιο πυρηνικό αφοπλισμό και την μείωση των συμβατικών δυνάμεων. Οι προτάσεις αυτές περιλαμβάνουν και σημαντικές παραχωρήσεις από θέσεις που παραδοσιακά υπεράσπιζε η ΕΣΣΔ. Οι σπουδαιότερες από αυτές είναι δύο:

- Η αποδοχή μιας συμφωνίας για τους πυραύλους μέσου βεληνεκούς, χωρίς προηγούμενο συνυπολογισμό των αγγλικών και γαλλικών όπλων. Ας σημειωθεί ότι όχι μόνο οι δύο αυτές χώρες είναι μέλη του NATO, αλλά και σχεδιάζουν εκταταμένους εκσυγχρονισμούς των πυρηνικών οπλοστασίων τους. (Κυρίως την αντικατάσταση των Trident από τους Polaris και την εγκατάσταση τετρακέφαλων πυραύλων στα γαλλικά υποβρύχια).

- Η αποδοχή μιας συμφωνίας για τα στρατηγικά όπλα στην οποία δεν θα συμπεριληφθούν οι αμερικανικοί πύραυλοι μέσου βεληνεκούς που μπορούν να πλήξουν το σοβιετικό έδαφος εκτοξευόμενοι από αεροσκάφη των αμερικανικών βάσεων στην Ευρώπη και των αεροπλανοφόρων. Ακόμα η ΕΣΣΔ εξήγγειλε και παρέτεινε δύο φορές μονομερές μορατόριουμ για τις πυρηνικές δοκιμές, εξακολουθεί να τηρεί το μορατόριουμ για τις δοκιμές αντιβαλλιστικών όπλων και φάνηκε περισσότερο ελαστική στην επαλήθευση των συμφωνιών, κάτι που ήδη επέτρεψε την υπογραφή συμφωνίας για την ευρωπαϊκή ασφάλεια στη Στοκχόλμη τον Σεπτέμβριο, την πρώτη τέτοια συμφωνία που υπογράφεται μεταξύ Ανατολής-Δύσης μετά από εφτά χρόνια. Επέτρεψε επίσης σε αμερικανούς επιστήμονες να εγκαταστήσουν όργανα παρακολούθησης των υπογείων εκρήξεων στο σοβιετικό πεδίο πυρηνικών δοκιμών του Σεμπαλατίνσκ στο Καζακστάν και σε ξένους δημοσιογράφους να το επισκεφθούν.

Ακόμη και η αμερικανική κυβέρνηση, παρόλο που έφθασε στο σημείο να χαρακτηρίσει το μορατόριουμ των δοκιμών σαν «εκδήλωση κυνισμού» και τις προτάσεις «προπαγανδιστικές» αναγκάστηκε να παραδεχθεί ότι συνιστούν ουσιαστική συμβολή στην υπόθεση του αφοπλισμού και αξίζει να συζητηθούν.

Είναι χαρακτηριστικός της σοβιετικής ευελιξίας ο τρόπος που η ΕΣΣΔ εκμεταλλεύθηκε την καταστροφή του Τσέρνομπιλ που, ειρήσθω εν παρόδω μπορεί να θεωρηθεί πλήγμα

για τον Γκορμπατσώφ, στο μέτρο που η προσωπική του επιλογή ήταν η στήριξη στην πυρηνική ενέργεια. Οι Σοβιετικοί χρησιμοποιούν τους δικαιολογημένους φόβους από το ατύχημα, για να καταστήσουν το θέμα των πυρηνικών αντικείμενο της εσωτερικής πολιτικής διαμάχης στην Ευρώπη. Και προβάλλουν το ατύχημα σαν ένα μικρό μόνο δείγμα του τι θα συνέβαινε στην Ευρώπη όχι μόνο από μια πυρηνική σύγκρουση, αλλά ακόμα και από ένα συμβατικό πόλεμο, στη διάρκεια του οποίου θα βομβαρδίζονταν τα πυρηνικά εργοστάσια των αντιπάλων.

Κάνοντας τις παραχωρήσεις αυτές η ΕΣΣΔ στρίμωξε τους Αμερικανούς και επιτάχυνε τις διαφοροποιήσεις όχι μόνο μεταξύ των συμμάχων αλλά και στους κόλπους της ίδιας της αμερικανικής κυβέρνησης. Στη διάρκεια της χρονιάς που πέρασε, δύο στρατόπεδα φάνηκαν να αγωνίζονται μέχρι θανάτου για την επικράτησή τους, το Στাইτ Ντηπάρτμεντ και το Πεντάγωνο, χωρίς να υπάρχει ένας διαιτητής με κύρος και γνώση των θεμάτων. Από την μια μεριά είναι ο Κάσπαρ Ουαϊνμπέργκερ και ο Ρίτσαρντ Περλ ακολουθούμενοι από την αφρόκρεμα των αμερικανικών εταιρειών υψηλής τεχνολογίας (Η υποστήριξη που παρέχει στο Πεντάγωνο η Wall Street Journal ακόμη και εναντίον του Ρήγκαν είναι απευδής μάρτυς). Η σχολή αυτή δηλώνει καθαρά ότι δεν πιστεύει στον έλεγχο των εξοπλισμών. Οι συνομιλίες με τους Ρώσους τους βοηθούν γιατί παρουσιάζουν την ΕΣΣΔ ως συνεγγυητή της ειρήνης ενώ αντίθετα είναι η κυριότερη απειλή γι' αυτήν, γράφει ένας από τους οπαδούς των απόψεων αυτών.¹⁰ Πρόσφατα, ο Κάσπαρ Ουαϊνμπέργκερ δήλωσε ότι γ' αυτόν προέχει η επαλήθευση και ότι πριν υπογραφεί η οποιαδήποτε συμφωνία με την ΕΣΣΔ θα πρέπει να εξασφαλισθεί στις ΗΠΑ η δυνατότητα να ελέγχουν επί τόπου τα πολεμικά εργοστάσια και τα σιλό των σοβιετικών πυραύλων, «με τον τρόπο που ένας λογιστής ελέγχει μια τράπεζα». Για τον αμερικανό Υπουργό Άμυνας όλες οι συνθήκες που υπέγραψαν οι ΗΠΑ με την ΕΣΣΔ στο παρελθόν ήταν παραχωρήσεις: «γράφαμε αυτά που θέλανε και τα υπογράφαμε».¹¹ Ο Ουαϊνμπέργκερ και ο Περλ είναι κατηγορηματικά αντίθετοι σε οποιαδήποτε παραχώρηση στο SDI. Έχοντας εξασφαλίσει την συμπαράσταση του υπεύθυνου επικοινωνίας του Λευκού Οίκου Μπουκάναν, κατόρθωσαν να αποκλείσουν από τις σοβαρότερες συζητήσεις για αμυντικά θέματα οποιονδήποτε δεν δηλώνει ανεπιφύλακτος οπαδός του SDI.¹²

Αντίθετα το Στাইτ Ντηπάρτμεντ και η ομάδα των διαπραγματευτών υπό τον Πωλ Νίτσε μοιάζουν να έχουν περισσότερο συνείδηση των πολιτικών διαστάσεων των προβλημάτων και ρεαλιστικότερη αποτίμηση των πραγματικοτήτων του κόσμου. Στη μέση είναι ο Πρόεδρος Ρήγκαν και στη διάρκεια ενός χρόνου δεν κατόρθωσε να χαράξει και επιβάλει την δική του γραμμή πλεύσης. Ο Κριστόφ Μπέρτραμ, πρώην διευθυντής του Ινστιτούτου Στρατηγικών Μελετών του Λονδίνου και νυν διπλωματικός συντάκτης της DIE ZEIT, παρομοίωσε τον Πρόεδρο Ρήγκαν με έναν οδηγό που παρκάρει «με το αυτί». Χτυπάει στο μπροστινό αυτοκίνητο ακούει τον θόρυβο, βάζει όπισθεν, χτυπάει στο πίσω κ.ο.κ.¹³ Οι New York Times περιέγραψαν ως εξής την κατάσταση που επικρατεί στην αμερικανική κυβέρνηση:

«Ο Κάσπαρ Ουαϊνμπέργκερ καυχιέται ότι απορρίπτει τις σοβιετικές προτάσεις προτού τις διαβάσει. Οι βοηθοί του φτάνουν στο σημείο να καταγγέλλουν ακόμα και τις εκτιμήσεις της CIA, σύμφωνα με τις οποίες, υπάρχει μεταξύ των ΗΠΑ και της ΕΣΣΔ η στρατηγική ισοτιμία που επιτρέπει περιορισμούς (των εξοπλισμών).

«Η πολιτική ηγεσία του Πενταγώνου λυπάται που υπάρχουν δυσκολίες στην επαλήθευση των συμφωνιών για τους εξοπλισμούς, αλλά προωθεί όπλα που ξεπερνούν τα όρια που επιτρέπουν οι συμφωνίες. «Επανερμηνεύονται» συνθήκες που έχουν συναφθεί, μέχρι του

σημείου να τους αφαιρεί κάθε περιεχόμενο, χωρίς προηγουμένως να συμβουλευτεί κανένα, ούτε και την Γερουσία. Και βέβαια με τους τεράστιους προϋπολογισμούς για εξοπλισμούς έχει αγοράσει την συγκατάθεση των αρχηγών των επιτελείων που ήταν κάποτε σκληροί οπαδοί του ελέγχου των εξοπλισμών.

«Για να αντιμετωπίσει την ισχυρή αυτή αντιπολίτευση στις γραμμές του, ο Ρόναλντ Ρήγκαν παρατάσει το χωρίς μεγάλη πυγμή επιτελείο του Λευκού Οίκου και μία ομάδα διαπραγματευτών υπό τον Υπουργό Εξωτερικών Τζωρτζ Σουλτς. Ο μόνος τρόπος για να αναγνωρίσει ποτέ αυτή η διαιρεμένη γραφειοκρατία οποιαδήποτε αξία σε σοβιετικές προτάσεις, είναι να επιμείνει σε αυτό ο ίδιος ο Ρήγκαν και να καθορίσει το περίγραμμα της επιθυμητής συμφωνίας».¹⁴

Έτσι η αμερικανική πλευρά στάθηκε αδύναμη να πάρει από τους σοβιετικούς την πρωτοβουλία των κινήσεων. Κάτι θεμελιώδες έχει αλλάξει στην πυρηνική διπλωματία, έγραψε το περιοδικό Time. Για πρώτη φορά δεν έχουν οι Ηνωμένες Πολιτείες την πρωτοβουλία. Και αποδίδει την κατάσταση αυτή στις εσωτερικές διαμάχες της αμερικανικής κυβέρνησης, αφήνοντας πάντως και κάποιο περιθώριο να αποδειχθεί ο Ρήγκαν ο μεγάλος διαπραγματευτής που, με την αδιάλλακτη και σκληρή στάση του οδήγησε τους Σοβιετικούς στο σημείο που ήθελε και προκάλεσε τις μεγάλες παραχωρήσεις του αντιπάλου του.¹⁵

Η κατοπινότερη εξέλιξη φάνηκε ωστόσο να δικαιώνει περισσότερο τον Μπερτράμ κατά τον οποίο ο Γκορμπατσώφ έχει καθαρή στρατηγική. Γνωρίζοντας ότι υστερεί στον οικονομικό και τεχνολογικό τομέα, επιδιώκει μέσω συμφωνιών να συγκρατήσει την αμερικανική ισχύ. Αυτή η πολιτική δεν είναι προϊόν της αμερικανικής αδιαλλαξίας.

Η σύλληψη του σοβιετικού φυσικού Ζαχάροφ τον περασμένο Αύγουστο θα εξαπολύσει μια αλυσίδα εξελίξεων μεταβάλλοντας σε ένα περιεργο θρίλλερ τις σχέσεις των δύο υπερδυνάμεων. Δεν έχει διευκρινιστεί ο λόγος για τον οποίο οι αμερικανικές υπηρεσίες συνέλαβαν τον σοβιετικό, αφού μάλιστα τον υποπεύονταν εδώ και καιρό για κατασκοπευτική δραστηριότητα. Οι Σοβιετικοί αντιδρούν συλλαμβάνοντας τον Ντανίλωφ. Εξαπολύουν έτσι μια αντισοβιετική υστερία στις Ηνωμένες Πολιτείες. Φαίνεται ότι η κρισιμότητα της κατάστασης έπεισε τον Πρόεδρο Ρήγκαν να ξεκαθαρίσει την πολιτική του. Σκληραίνει φραστικά απέναντι στην ΕΣΣΔ, αλλά και αναγκάζεται να απομακρυνθεί από τους ακραίους φίλους του που φωνάζουν «Καμιά συμφωνία με τους Ρώσους, χωρίς άνευ όρων απελευθέρωση του Ντανίλωφ, όχι παζάρια με τους σοβιετικούς».

Τα νέα της ανταλλαγής Ζαχάροφ-Ντανίλωφ πνίγονται μέσα στην αναγγελία της συνάντησης κορυφής στην Ισλανδία. Οι εφημερίδες σε όλο τον κόσμο τα χάνουν. Δεν γνωρίζουν γιατί γίνεται η συνάντηση αυτή και τόσο γρήγορα. Για τον Τζωρτζ Σουλτς είναι η στιγμή του θριάμβου.

Δεν γνωρίζουμε ασφαλώς τους υπολογισμούς του αμερικανικού Προέδρου και του Υπουργού Εξωτερικών. Ίσως περίμεναν ότι ο Γκορμπατσώφ θα υποχωρούσε τελικά στα πειράματα του SDI. Και ο Πρόεδρος Ρήγκαν θα επέστρεφε θριαμβευτής και με την πολιτική του δικαιωμένη. Φαίνεται άλλωστε ότι είχε υιοθετήσει τις απόψεις των Άντελμαν και Ρόουντ που, αντίθετα με την CIA, εκτιμούν ότι η ΕΣΣΔ δεν μπορεί να παρακολουθήσει τις ΗΠΑ στον ανταγωνισμό των εξοπλισμών, ούτε να διαθέσει τις πιστώσεις που χρειάζεται.¹⁶ Άρα, έχει να διαλέξει μεταξύ οικονομικής καταστροφής και συνθηκολόγησης, αν όχι αύριο, σε ένα κοντινό πάντως και προβλέψιμο μέλλον. Μπορούμε ακόμα να υποθέσουμε ότι η υπερσυντηρητική κουλτούρα της ομάδας Ρήγκαν και του ίδιου του Προέδρου εμπεριέχει ένα στοιχείο υποτίμησης της ΕΣΣΔ και μια έλλειψη κατανόησης

του γεγονότος ότι η ΕΣΣΔ είναι υπερδύναμη και έχει την απαίτηση αυτό να αναγνωρίζεται.

Αυτή είναι μια πιθανή εξήγησή του γιατί ο Ρήγκαν «παρασύρθηκε» στην ουσία των θεμάτων, ενώ η συνάντηση χαρακτηριζόταν ως προπαρασκευαστική. Έδωσε έτσι στον Γκορμπατσώφ την ευκαιρία να αναδιπλωθεί, να παρουσιάσει προτάσεις που οι ίδιοι οι Αμερικανοί κρίνουν ως θεαματικές και τελικά να αναδειξει ως επίκεντρο αυτό που ο ίδιος φοβάται περισσότερο. Την επιδίωξη στρατηγικής υπεροχής των Ηνωμένων Πολιτειών μέσω του προγράμματος SDI.

Με τον τρόπο αυτό ο σοβιετικός ηγέτης υποχρεώνει τον αμερικανό Πρόεδρο να απολογείται για το πρόγραμμά του και τον αφήνει εκτεθειμένο στις ήδη διατυπωθείσες από αριστερά κι από δεξιά κριτικές.

Ταυτόχρονα, η κίνηση του Γκορμπατσώφ δημιουργεί πρόσθετα προβλήματα στην Ευρώπη για τους Αμερικανούς. Οι Ευρωπαίοι δεν αισθάνονται ενθουσιασμένοι να παραμένουν όμηροι του SDI, που στο κάτω-κάτω έχει σχεδιασθεί προπάντων για την άμυνα του αμερικανικού και όχι του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Οι κυβερνήσεις Θάτσερ και Κολ κατηγορούνται ήδη ότι συνέβαλαν στο ναυάγιο υποστηρίζοντας το αμερικανικό πρόγραμμα. Και οι δύο θα αντιμετωπίσουν εκλογές σύντομα και η κοινή γνώμη εξελίσσεται μάλλον εναντίον των πυρηνικών. Στη Βρετανία το Εργατικό και το Φιλελεύθερο Κόμμα, στην Γερμανία οι Σοσιαλδημοκράτες στρέφονται σε έντονα αντιπυρηνικές θέσεις (τόσο σε ότι αφορά τα πυρηνικά όπλα όσο και τα πυρηνικά εργοστάσια). Ο ίδιος ο Γερμανός Υπουργός Εξωτερικών Γκένσερ αγωνίστηκε μάταια επί μήνες για να μην συνεργαστεί η χώρα του στο αμερικανικό πρόγραμμα. Στην Δυτική Γερμανία επίσης το ειρηνιστικό κίνημα γνωρίζει τώρα μία νέα αναγέννηση.

Μ' αυτή την έννοια μπορούμε να θεωρήσουμε σαν επιτυχία του Γκορμπατσώφ την συνάντηση στο Ρένκιαβικ. Δεν κατόρθωσε βέβαια να περιορίσει τον Πόλεμο των Άστρων, κατόρθωσε όμως να τον ενοχοποιήσει στα μάτια της διεθνούς κοινής γνώμης.

Είναι δύσκολο να γίνουν προβλέψεις για την περαιτέρω εξέλιξη των σχέσεων Ανατολής-Δύσης. Αναμφίβολα η αποτυχία του Ρένκιαβικ θα προκαλέσει αναγκαστικά μια νέα συζήτηση για τους εξοπλισμούς τόσο στην Αμερική και την Ευρώπη, όσο και στα σοβιετικά κέντρα αποφάσεων. Θα πρέπει να περιμένουμε για να δούμε ποια θα είναι τα συμπεράσματα που θα βγουν από την ανασκόπηση της πορείας που θα κάνει κάθε πλευρά.

Ορισμένα πρώτα συμπεράσματα επιβάλλονται ωστόσο από μόνα τους. Είναι αλήθεια ότι η Δύση έχει πολιτικά πιεσθεί να κάνει ορισμένες παραχωρήσεις από την επίθεση ειρήνης των Σοβιετικών. Από την άλλη μεριά, ο Ρήγκαν μπορεί να απάλλαξε την Αμερική από τον πληθωρισμό και να την έβγαλε από την ύφεση αλλά, όπως έγραψε η γαλλική *Monde*¹⁷ το έκανε αυτό με τίμημα μεγάλες ανισορροπίες στην αμερικανική οικονομία και τεράστια ελλείμματα στον προϋπολογισμό και το εξωτερικό ισοζύγιο. Πρόκειται για τίμημα που δεν έχει ακόμα πληρωθεί και που, αν ο Ρήγκαν και οι σύμβουλοί του δεν είχαν αρχίσει να συνειδητοποιούν, πιθανόν να μην πήγαιναν καθόλου στην Ισλανδία. Οι πολιτικές πιέσεις, οι οικονομικές δυσκολίες και τα τεχνολογικά προβλήματα του SDI είναι οι παράγοντες που σπρώχνουν την Αμερική σε κάποια διαπραγμάτευση, αλλά που μέχρι τώρα έχουν αποδειχθεί ανεπαρκείς για να κάμψουν τις φιλοδοξίες της.

Όσο όμως δεν γίνεται καμμία παραχώρηση στο SDI, καμμία μονιμότερη προσέγγιση των δύο μεγάλων δεν φαίνεται πιθανή. Η απαρίθμηση των σημείων που συμφώνησαν οι δυο ηγέτες έχει μικρή σημασία μπροστά στο μέγεθος της διαφωνίας τους για τους ευρύτερους κανόνες του παιχνιδιού και την έλλειψη εμπιστοσύνης των μεν προς τους δε, που

απορρέει από την ασάφεια που εισάγει στα θεμέλια της στρατηγικής σχέσης η εισαγωγή των νέων όπλων. Μόνο μια μερική συμφωνία θα μπορούσε να συναφθεί ίσως, όπως αυτή για τους ευρωπυραύλους, χωρίς μεγάλη στρατιωτική σημασία.¹⁸ Και αυτή ακόμα δεν είναι πολύ πιθανή, τουλάχιστο άμεσα. Αν το σημερινό αδιέξοδο παραταθεί επί μακρόν, θα είναι πια αναπόφευκτο να μπούμε σε μια νέα φάση ανταγωνισμού, πιο πολυδάπανη και επικίνδυνη από ποτέ άλλοτε στην ιστορία.

Οκτώβριος 1986

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για ένα ιστορικό των αμυντικών προσπαθειών δες *The Fallacy of Star Wars*, based on studies conducted by the Union of Concerned Scientists, edited by Jhon Tirman Vintage Books, New York, 1984.
2. Για τις εμπλεκόμενες τεχνολογίες στο SDI δες Favrizio Tonello et Carlos de Sa Rego, *La Guerre des Etoiles*, La Decouverte, Paris, 1986.
3. Αναφέρεται στο *The Fallacy of Star Wars*, όπ. προηγ.
4. Δες ιδιαίτερα Α) *Some Technical Aspects of Space-based Ballistic Missile Defences*, by the Union of Concerned Scientists, Β) *Directed Energy Missile Defense in Space* by Asthon Carter, Office of Technology Assessment, Γ) *SDI: Progress and Challenges*, by Douglas Waller, James Bruce, Douglas Cook, Staff Report submitted to senators proxmire, J.B. Johnston and L. Chiles, March 17, 1986, Δ) *Monde Diplomatique*, Ιούλιος 1986, Ε) *Wall Street Journal*, 15.7.86.
5. *Wall Street Journal*, 6.10.86
6. Λόγος προς το αμερικανικό έθνος, 13.10.86.
7. *Time*, 20.10.86.
8. AFP, Ρώτερ, UPI, 13.10.86.
9. *Wall Street Journal*, 20.6.86, *Monde*, 30.7.86.
10. *International Herald Tribune*, 26.6.86.
11. *Financial Times*, *Guardian*, 29.9.86.
12. *Observer*, 5.10.86.
13. *International Herald Tribune*, 21.7.86.
14. *International Herald Tribune*, 21.7.86.
15. *Time*, 4.8.86.
16. *Time*, 23.6.86, *International Herald Tribune*, 24.6.86.
17. *Monde* 1.10.86.
18. Ο *Observer* έγραφε σχετικά στις 5.10.86: «Τουλάχιστο για το NATO, οι Κρουζ και Πέρσιγκ Π αντιμετώπισθηκαν πάντα μάλλον ως πολιτικό παρά ως στρατιωτικό όπλο». Όσο για τον Αρμπάτωφ, σε ερώτηση γιατί η ΕΣΣΔ εγκατέστησε τόσους SS-20 απάντησε. «Κι εγώ καμιά φορά αναρωτιέμαι» (*International Herald Tribune*, 6.10.86).